

*In het jaar 2000 opent het Legermuseum een tentoonstelling over de invloed van het militaire uniform op de burgermode in de twintigste eeuw. Naast een aantal van de kledingstukken die in onderstaand artikel genoemd worden, zal een grote verscheidenheid aan uniformen, kostuums en accessoires te zien zijn, die verduidelijken dat het uniform een onuitwisbaar stempel op de modegeschiedenis heeft gedrukt. Drs. M.J.B. Pool (1964), textielrestaurator in het Legermuseum, schetst met vlotte pen de relatie tussen mode en uniform en maakt nieuwsgierig naar de tentoonstelling *Dressed to Kill*.*

Camouflage op de catwalk, de invloed van het uniform op burgermode in vogelvlucht

Mariska Pool

Als historici over enkele honderden jaren aan de hand van de kleding uit de laatste decennia van de twintigste eeuw de tijd analyseren, kunnen zij tot maar één conclusie komen: het was oorlog! Sterker nog, het was oorlog voor jonge mensen! Op foto's zullen zij jongeren in combatbroeken en soldatenkisten zien, succesvolle zakenlieden in trenchcoats van het merk Burberry en in modetijdschriften gecamoufleerde en tot de tanden bewapende mannequins die lenig over de catwalk tiggeren. Ontwerpers als Dolce & Gabbana, Prada, Ralph Lauren en Calvin Klein tonen militaire mode in khaki en legergroen. De collectie AF Vandevorst is uitbundig gedecoreerd met militaire distinctieven en John Bartlett kleedt zijn mannelijke modellen in spannend leer met camouflagepatronen. Van Amerika tot Japan, van België tot Italië is de mode in de ban van het militaire. Voor de historici van de toekomst kan het niet anders dan een wereldoorlog zijn geweest.

Nu wordt er in het laatste decennium van de twintigste eeuw inderdaad behoorlijk gevochten, maar of dit ertoe leidt dat jongeren zich al kleden voor de strijd is nog maar de vraag. Het blijkt namelijk dat burgerkleding gedurende de kostuumgeschiedenis vaker is beïnvloed door gevechtskleding, zonder dat de drager voornemens was zich in het strijdgewoel te storten. Deze invloed is nadrukkelijk aanwijsbaar vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw toen de eerste regimenten in uniformen werden gestoken. Vóór die tijd volgde de gevechtskleding de burgermode op de voet, alhoewel er toch ook typisch militaire elementen in de burgerkleding slopen.

Splittenmode

De eerste nadrukkelijk militaire invloed wordt toegedicht aan de soldaten van de huurlegers uit de vijftiende eeuw die de zogenaamde Splittenmode (afb. 1) introduceerden.[1] De huurlegers waren opgebouwd uit beroepskrijgers, geronseld in allerlei landen, die zich lieten betalen om te strijden. Niet zelden hoorde het bij de afspraak dat na een gewonnen strijd de huurlingen de veroverde steden mochten plunderen. Soms zelfs bestond hun salaris uit de buit, terwijl de

onroerende goederen voor de opdrachtgever waren. Zo zouden de Zwitsers, nadat zij de Bourgondische Karel de Stoute in 1477 hadden verslagen, de buit gemaakte zijden tenten gebruikt hebben om hun versleten kleding te repareren en te versieren.[2]

Met mooie lapjes zijde achter de scheuren en gaten in hun kleding aanvaardden zij hun triomfantelijke thuisreis. De Duitse landsknechten waren op hun beurt geheel verrukt van deze dracht en dosten zich op soortgelijke wijze uit. En weldra sneden ook de Franse en Engelse soldaten splitten in hun kleren voor een intimiderend uiterlijk. Waarschijnlijk was niet alleen de vijand, maar ook het kleermakersgilde onder de indruk van deze kleding. Voor een kleermaker was de splittenmode dé mode om zijn vaardigheden met naald en draad te tonen. Hij kon naar eigen ontwerp een decoratief splittenpatroon in de kleding snijden en de sneetjes mooi afwerken. Door fraaie kleurcombinaties tussen boven- en onderlaag te kiezen en de kwaliteit van de stoffen op elkaar af te stemmen kon de kleermaker tonen dat hij een meester in zijn vak was. De groten der aarde werden meegesleept omdat zij, door op extravagante wijze kostbare stoffen over elkaar te dragen, hun rijkdom konden tonen. Een armzalige huursoldaat alléén zou nooit een koningsdracht hebben kunnen introduceren, maar hand in hand met Europa's beste kleermakers en pronkzuchtige monarchen lukte dat wel. De splitten bepaalden het modebeeld voor arm en rijk tot in de tweede helft van de zestiende eeuw, maar uiteindelijk ging de aardigheid eraf.

Soldatenkleding

Tot ver in de zeventiende eeuw zouden de soldaten ongeüniformeerd blijven. In 1639 werd in ons land al weliswaar door de Raad van State besloten dat alle regimenten van de verschillende gewesten gelijk gekleed moesten zijn, maar dit gold alleen voor de snit van de kleding [3] Een soldaat droeg een linnen hemd, een wijde pofbroek, een nauwsluitend zwaar verstevigd doublet, dat in het Nederlands wambuis heette, wollen kousen en schoenen. Op zijn hoofd een hoge hoed en om de schouders een casaque, een cape die ook als jasje gebruikt kon worden. Alleen het verstevigde wambuis was typisch militair. Dit kledingstuk zou echter ook heel geliefd in de garderobe van de gewone burger worden,[4] niet voor het gevecht, maar omdat het comfortabel was. De kleding van de manschappen werd in grote partijen vervaardigd uit grove stof die geleverd was in diverse kleuren. De variatie in kleur maakte het op het slagveld moeilijk te herkennen wie vriend of vijand was. Daarom werden er veldtekens als sjerpen, strikken en zakdoeken ingevoerd.[5]

De huurlegers bestonden veelal uit een bonte verzameling individuen die niet vochten voor vorst en vaderland, maar voor het geldelijk gewin dat uitgekeerd werd door hun commandant. Met de eenvoudig te verwijderen veldtekens werd overlopen en deserteren heel gemakkelijk gemaakt. Desondanks werd met de veldtekens wel de eerste stap naar uniformering gezet.

Nadat in 1648 de Vrede van Munster was getekend zwoeren veel regimenten geen trouw meer aan hun commandant, maar aan hun vorstenhuis. De Zweedse koning Gustaaf Adolf begon hier al eerder mee. Hij had in 1630 zijn eigen nationale leger dat streed op basis van kameraadschap, een vast salaris en discipline, aangevoerd. De vorst kledde zijn legers in een duidelijk herkenbare kleur, en alhoewel de kleding nog nauwelijks van die van de burger te onderscheiden was, was er steeds meer sprake van een echt uniform. Het Zweedse voorbeeld vond navolging in de andere Europese landen. Door de soldaten in nationale of heraldieke kleuren te uniformeren werden zij verbonden aan hun plicht en loyaliteit jegens hun vorst.

Het regiment dat als eerste op geheel uniforme wijze gekleed ging was het in 1657 opgerichte Franse 54e Régiment d'Infanterie, dat tien jaar na het ontstaan, in 1667, verplicht werd zich te uniformeren.[6]

De 'justaucorps'

In Frankrijk werd het dragen van uniformen tussen 1670 en 1680 geleidelijk ingevoerd. In 1672 verstrekte de koning iedere soldaat een 'justaucorps', een kraagloze, nauwsluitende, lange wollen jas met omgeslagen mouwen (afb. 2). De jas werd gesloten van de hals tot de taille, zodat de rokpanden openbleven. De 'justaucorps' heeft zich ontwikkeld uit de Oost-Europese kaftan,[7] die in Frankrijk als 'hongrelaine' of 'kazak' door boeren werd gedragen.[8] De 'justaucorps' als uniform werd gecombineerd met een vest van hetzelfde model als de jas.

Frankrijk, dat na de ondertekening van de Vrede van Munster één van de belangrijkste landen van Europa was geworden, zette met de 'justaucorps' als uniform de toon. Andere Europese landen zouden spoedig volgen.

Doordat ook de Franse koning en zijn officieren dit uniform, dat gaandeweg steeds eleganter werd, droegen, werd de 'justaucorps' geliefd aan de hoven en bij burgers. Het kledingstuk werd gewone burgerdracht. In de burgermode zou de 'justaucorps' zich halverwege de achttiende eeuw gaan ontwikkelen tot 'habit' of 'frac à la française'. Voor het militaire uniform bleef de 'justaucorps' gedurende zeer lange tijd de basisvorm, waaraan alleen uit praktische of modieuze overwegingen kleine veranderingen werden doorgevoerd.

De 'justaucorps' kon gesloten worden met 'brandenbourgs'. Dit zijn knopen en knoopsgaten die kleurig omrand zijn met decoratief gevlochten of geweven band en die doorlopen in lusvormig tressenwerk. Een andere variant bestaat uit decoratief bandwerk dat met lussen over gevlochten knopen sluit. Deze sluitingen zijn afgeleid van de Oost-Europese volkskleding en herinneren aan de oorsprong van de 'justaucorps'. In Frankrijk kende men een dergelijke sluiting al als 'bouton à queue', maar de sluiting werd pas echt bekend onder de naam 'brandenbourgs'. Deze benaming verwijst naar de schitterende uniformen van het Brandenburgse leger van Friedrich Wilhelm van Brandenburg dat in 1674/75 in de Elzas vocht. De Brandenburgse soldaten droegen kazakken waarvan de knoopsgaten omrand waren in de kleur van de voering van de jas. Bovendien waren de voorpanden ook nog extra gedecoreerd met tressen. Aanvankelijk heette alleen dit soort jassen 'brandenbourgs', maar in de loop van de tijd ging de benaming over op de gedecoreerde sluiting.[9] Sindsdien is de 'brandenbourg' niet meer weg te denken uit de mode. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw waren zij geliefd als sluiting van heren- en dameskleding. En in de twintigste eeuw werden huisjasjes, pyjama's en kamerjassen ermee gesloten.

De epaulet

Aan het eind van de zeventiende eeuw werd er op de schouder van de 'justaucorps' een bundeltje linten gedragen om te voorkomen dat de schouderbandelier wegslipte. Men had de gewoonte deze linten samen te knopen en de vrije eindjes als franje te laten bungelen. Deze vorm vinden we terug in de epaulet (afgeleid van het Latijnse 'spadula', en Franse 'épaule' wat schouder betekent) die in 1759 voor Franse officieren verplicht werd. Alhoewel dezen zich aanvankelijk verzetten tegen de epaulet en deze, naar de uitvinder ervan, zelfs spottend 'guenille à choiseul' [10] noemden, wat vod, waardeloos prul betekende, zette de opmars van deze aanvankelijk praktische decoratie door. In later tijden verwerd de epaulet tot eerder onhandige opsmuk. Vandaag de dag lijkt de epaulet zelfs het symbool van militaire macht te zijn.

In de burgermode werd de epaulet aan het eind van de negentiende eeuw geïntroduceerd. Gedurende de gehele twintigste eeuw komen we de epaulet tegen op kleding in sportieve of militaire stijl. Alhoewel het moeilijk na te gaan is of ontwerpers met epauletten een speciale bedoeling hebben, is het opvallend dat het bandje op de schouder in de periode rond de Tweede Wereldoorlog en in de jaren zestig vaker voorkwam dan anders. Waarschijnlijk heeft men zich hiermee in tijden van oorlog op bescheiden wijze met de soldaten willen identificeren.

Naar een negentiende-eeuws silhouet

In de loop van de achttiende eeuw werd de 'justaucorps' door wijzigingen aan de snit steeds eleganter, maar ook onpraktischer. De zijnaden werden naar de achterpanden verlegd en de schouderpanden verlaagd zodat een strak rugpand ontstond. De rokpanden werden minder zwierig en naar achteren weggesneden, en bovendien werden de mouwen strakker. Bij deze 'justaucorps' pasten geen wijde broeken meer, maar steeds strakker wordende broeken. Zo had zich omstreeks 1800, in vergelijking met een eeuw eerder, een heel nieuw soort uniform ontwikkeld. Dit uniform was weliswaar zeer fraai en representeerde de glans en glorie van de militair op bijzondere wijze, maar het was ook wel erg modieus en dandy-achtig. Toch voldeed het geheel aan het masculiene droombeeld van de negentiende eeuw. De ideale man had een aristocratisch uiterlijk dat bestond uit brede schouders, een smalle taille en lange benen. De militair kleeedde zich daarom in een strakke broek waarin zijn benen eindeloos leken. Zijn uniformjas was aan de voorkant opgevuld om een gespierde borstkas te suggereren en bovendien wekten zijn epauletten de indruk dat hij breedgeschouderd was.

Van oudsher hebben de militair en zijn leger een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitgeoefend op mannen. Deze culmineerde in de negentiende eeuw toen het soldatendom ongekend populair werd. In een maatschappij die verteerd werd door prediking van moraal en preutsheid kon de militair bijna niet anders dan opwinding veroorzaken. Dat het grootste deel van de verleiding echter in het goudgalon en de wuivende veren zat was duidelijk. Weinigen konden ongevoelig blijven voor deze ostentatieve vertoning van heroïsme. De kleurrijk uitgedoste officier was immers een toonbeeld van krijgshaftige viriliteit, dat mannen maar al te graag wilden navolgen. In de eerste helft van de eeuw paste de officier bij de dandystijl die de mode beheerste. In de tweede helft van de eeuw werden de mannen in hun alledaagse kleding meer en meer geconfronteerd met versoberingen in kleur en snit. De Industriële Revolutie drukte namelijk een steeds zwaarder stempel op de samenleving. Heren konden niet werken in zwierige kostuums en wie in zachtroze zaken deed werd niet serieus genomen. De toenemende concurrentiestrijd maakte dat de bourgeoisie de representatie van zijn status aan de vrouw overliet. De man kleeedde zich in sobere, stemmige kleuren om een degelijke indruk te wekken. Desondanks bleef de officier voor velen een ideaalbeeld, dat met kleine ontleningen aan zijn uniform dichterbij werd gebracht.

Het negentiende-eeuwse uniform was dan ook zonder uitzondering bijzonder fraai. De Fransen gaven lange tijd de toon aan en hun uniformen werden door andere Europese landen nagevolgd. Keizer Napoleon was nauw betrokken bij de ontwikkeling van uniformen en meende dat het enthousiasme en eergevoel van de soldaat door een fraai tenue werd ondersteund.[11] Dat het niet altijd goed was het fraaie boven het praktische te laten prevaleren, werd in 1807 pijnlijk bewezen tijdens de Slag bij Eylau, waar de Fransen vochten tegen de Russen en de Pruisen. De 15.000 Franse doden in hun met bloed besmeurde witte uniformen deden Napoleon beseffen dat wit alleen glorieus was tijdens parades, maar niet op het slagveld.[12]

In de eerste decennia van de negentiende eeuw kleeadden de Pruisische soldaten zich nog beter dan de Fransen. In navolging van de Pruisen staken ook de andere Europese soldaten zich in het nieuw. De nieuwe uniformen werden vervaardigd in alle kleuren van de regenboog en versierd bijvoorbeeld met zilveren zwaluwnesten[13] en gouden epauletten, franjes, beleg in afstekende kleuren, zilveren en gouden knopen, kant, gecompliceerd ineens gedraaide sabelkwasten, enzovoort. Het silhouet werd vervolmaakt door voorpanden op te vullen, tailles in te snoeien, benen in strakke buffellederen broeken te steken en aan de voeten glimmende laarzen te dragen. Door het hoofd tenslotte te kronen met sjako's, berenmutsen of kleurrijk gepluimde helmen werd

het verschijningsbeeld van de militair geperfectioneerd. Het militaire uniform zag er zo mooi uit dat het niet verwonderlijk is dat in de negentiende eeuw veel facetten van de uniformering in de burgermode slopen. Richard Cobb schreef in *Death in Paris, 1795-1801 over ...Young men prominent in the cowardly ranks of the class 'armfés' of the jeunesse dorée, who have absolutely no intention of risking themselves on any battlefield further away than the PalaisRoyal, affecting high military collars d la hussarde and tightly buttoned topcoats.* Door iets militairs in de kleding over te nemen, verkreeg men zonder de risico's te dragen die de krijgsmacht met zich meebracht, toch een zekere status. Uiteraard speelden de kwaliteit en degelijkheid van de militaire kleding, maar ook de dictatuur van de mode een -welhaast nog grotere- rol. En zo zou het gedurende de negentiende en twintigste eeuw blijven. Veel kleine maar ook grotere ontleningen aan uniformen van weleer vonden plaats. De burgers droegen wellingtonboots, zouavenjasjes, garibaldiblouses en balaklava's en decoreerden hun kleding met Pruisische kragen, epauletten en 'brandenbourgs'. De invloed van militaire kleding was dus verstrekkend, zowel in detail als in tijd.

Veldheren maken mode

De belangrijkste bijdragen uit de negentiende eeuw werden direct of indirect geleverd door twee populaire Britse officieren uit de tijd van de Krimoorlog (1854-56): Lord Cardigan en Lord Raglan. De Krimoorlog werd gevochten tussen Rusland enerzijds en Turkije, Engeland en Frankrijk anderzijds. Engeland was echter helemaal niet klaar voor deze oorlog en het ten strijde trekken kwam voor de militairen dan ook als een verrassing. De organisatie van de strijd liet veel te wensen over en de troepen waren slecht uitgerust. Generaal Sir Evelyn Wood sprak niet voor niets over hen als *the victim of England's unreadiness for war.*[14] De uniformering van de troepen was niet bestand tegen het slechte weer, want de sjako's bijvoorbeeld vielen in regen en sneeuw uit elkaar. Maar om in te vechten was de kleding evenmin perfect: het uniform paste uitstekend bij de status van de militair, maar geschikte gevechtskleding was het niet. Een goed voorbeeld van deze schitterende uniformen was het tenue van de Light Brigade, een cavalerie-eenheid onder aanvoering van de Zevende graaf van Cardigan, James Thomas Brudenell (1797-1868). Cardigan voldeed geheel aan het ideaalbeeld van de negentiende-eeuwse officier zoals dat zojuist geschetst is. Hij was elegant, flamboyant, een waar leider en boven alles een aristocraat. Zijn uitstraling werd versterkt door het officierstenue van de huzaren: een blauw vest van gebreide kamgaren met lange mouwen, aan de voorzijde hevig gedecoreerd met gouden tressen. De aldus mooi uitgedoste officieren, die om de tegenstander ontzag in te boezeroen in vol ornaat het slagveld op gestuurd werden, moeten een oogverblindende, maar ook bevreedende indruk gemaakt hebben, getuige de uitspraak van de Franse generaal Pierre Bosquet. Toen hij de felle strijd op het slagveld bij Balaklava gadesloeg, constateerde hij: *C'est magnifique mais ce n'est pas la guerre!*[15]

Op welke wijze en in wat voor vorm de 'cardigan' in de negentiende eeuw de mode binnensloep blijft vooralsnog onduidelijk. De naam bleef voortbestaan in relatie tot een kort vestjasje met lange mouwen. De wereld van verschil tussen het schitterende huzarenjasje en het daarmee vergeleken saaie vest is moeilijk te verklaren. De geschiedenis verhaalt dat Lord Cardigan, verhit door het vuur van de strijd om de Krim, de trui die hij onder zijn uniform droeg met zijn sabel van voren opensneed. Na afloop zou een van zijn mannen de gerafelde randen hebben omhoog, er knopen opgezet en er knoopsgaten in gemaakt hebben. Hiermee was het vest geboren. De 'cardigan' zou dus niet afgeleid zijn van een uniformjasje, maar van een militaire trui. Aan het begin van de twintigste eeuw verscheen onder deze naam een gebreid, kraagloos vest met lange mouwen in de sportkleding. De ontwerpster Coco Chanel (1883-1971) wordt door

veel modehistorici beschouwd als de 'uitvindster' van het gebreide vest, dat zij in de twintiger en dertiger jaren inderdaad veelvuldig in haar comfortabele kleding naar voren bracht. Chanel was, hoezeer zijzelf deze idee ook voedde, echter niet de enige die 'cardigans' ontwierp. Ook andere ontwerpers uit de twintiger jaren brachten 'cardigans' op de plankiers. In ieder geval is sinds het begin van de twintigste eeuw de 'cardigan' niet meer weg te denken uit de mode. Hoewel het vest lange tijd een stigma van huiselijke oubolligheid heeft gehad, beleefde het zo nu en dan grote revivals. Toen de frêle filmster Audrey Hepburn het vest achterste voren droeg en de Amerikaanse zanger Perry Como in 'cardigan' gekleed op de hitlijsten stond, maakten ook de meer modebewuste mensen kennis met dit comfortabele kledingstuk. Zij die de voorkeur geven aan klassieke kleding kennen de 'cardigan' nog steeds als onderdeel van de twinset.

Een ander negentiende-eeuws militair modeverschijnsel dat ook vandaag nog, zowel letterlijk als figuurlijk, ongekeerde populariteit geniet is de raglanmouw (afb. 3). Deze mouw is genoemd naar James Henry Lord Raglan (1788/9- 1855), die met zijn moedig optreden in de Krimoorlog eeuwige roem verwierf. Net als bij de 'cardigan' is de oorsprong van de raglanmouw in duisternis gehuld. Deze is niet zoals een 'normale' mouw ingepast tussen de schouder- en zijnaad van het bovenlijf, maar loopt vanaf de halslijn tot aan de pols of elleboog, al naar gelang de lengte van de mouw, en is schuin vanaf de hals tot onder de oksel aan het bovenlijf gestikt. Het resultaat van deze coupe is een grotere bewegingsvrijheid voor armen en lichaam dan bij de traditionele mouw. Daarom is het goed mogelijk dat deze mouwsoort speciaal voor Lord Raglan die tijdens de Slag bij Waterloo zijn rechterarm verloor, werd ontworpen. Maar het kan ook zo zijn, dat Raglan de jas liet ontwerpen voor zijn soldaten, die tijdens de Krimoorlog in de barre Russische winter van 1854-55 moesten vechten.

Hoe het ook zij, de raglanmouw werd aan het eind van de jaren vijftig van de negentiende eeuw voor het eerst in Engelse korte wollen raglanjassen toegepast.[16] Sinds het einde van de negentiende eeuw komen we de mouw op bijna alle kledingstukken tegen. Overhemden, jurken, jassen en jasjes, T-shirts, truien en sweaters, allemaal kunnen zij van een raglanmouw voorzien zijn. Dit mouwtype is zó ingeburgerd, dat vrijwel niemand meer op de hoogte is van de militaire oorsprong.

De trenchcoat

De jas die vandaag de dag ook veelvuldig met een raglanmouw wordt uitgevoerd is de trenchcoat (afb. 4). Deze jas vindt haar oorsprong in een negentiende-eeuwse militair uitzijnde jas met epauletten en een dubbel jukstuk op de schouders. Aanvankelijk werd de trenchcoat van wol vervaardigd, maar Thomas Burberry (1835-1926) die tijdens de Eerste Wereldoorlog trenchcoats voor het British Royal Flying Corps (de latere R.A.F.) vervaardigde, gebruikte de door hem gepatenteerde waterafstotende gabardine.[17] De jas van Burberry had een groot rugstuk, epauletten, bandjes met gespjes aan de manchetten, een dicht te knopen stormflap op één schouder, een ceintuur en zakken met kleppen (afb. 5). Metalen D-ringen werden aangebracht voor het vastmaken van militaire uitrustingsstukken.[18] Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de jas door Britse officieren als regenmantel gedragen. Al snel werd de comfortabele jas ook door burgers gedragen. Zeker toen Hollywoodsterren als Humphrey Bogart in Casablanca de jas met allure op het witte doek droegen, wilde bijna iedere burger een trenchcoat dragen.

De firma Burberry vervaardigt de trenchcoat nog steeds. Het model lijkt nauwelijks onderhevig te zijn aan mode-invloeden, hooguit wordt de lengte van de jas aangepast. De beige Burberry jas is een tijdloze klassieker geworden, die met zijn herkenbare beigezwart-rood geruite voering, veel wordt nagemaakt. Andere ontwerpers vervaardigen de jas vaak ook in minder klassieke

materialen als lakstof, spijkerstof of zijde. Maar in welk materiaal ook uitgevoerd, de trenchcoat heeft zijn traditionele, comfortabele degelijkheid al meer dan honderd jaar bewezen.

De marine-look: T shirt en dufflecoat

Overigens heeft niet alleen de landmacht, maar ook de negentiende-eeuwse marine zijn invloed op de mode gehad. Wie van de oudere generaties heeft niet ooit een matrozenkraagje of misschien zelfs een heel pakje gedragen? De matrozenkraag werd het boegbeeld van onschuld en braafheid. Het matrozenpak, dat afgeleid was van het in 1857 gestandaardiseerde Britse matrozenpak, maakte geschiedenis in de burgermode, waarschijnlijk als meest gehate (kinder-) kledingstuk.

De matrozen zelf konden aan hun nieuwe uniform ook niet wennen. Na eeuwenlang hun kleding zelf gekozen te hebben werden zij nu in een keurslijf gedwongen. Al snel ontstonden er allerlei niet-legitieme variaties op het uniform. Deze traditie stamde echter al uit vroeger tijden, want het niet-officiële uniform dat aan het einde van de achttiende eeuw ontstond werd al op persoonlijke wijze verfraaid met knopen, linten en bandjes. Deze creativiteit werd ook op het officiële uniform losgelaten. Zeemansbroeken, die van oudsher toch al heel wijd waren, kregen nog extra wijduitlopende pijpen, de zogenaamde 'bell-bottoms' en werden versierd met decoratieve knopen. Bovendien werden truien door de matrozen rijkelijk geborduurd.[19]

Het matrozenuniform leverde in deze vorm zelfs aan het einde van de twintigste eeuw nog inspiratie voor de ontwerper Jean-Paul Gaultier, die veelvuldig allerlei variaties daarvan laat zien. Het handelsmerk van deze ontwerper is overigens het blauwwit gestreepte matelot jersey T-shirt, dat wij zo goed van de matrozen kennen.

Het T-shirt is eveneens een marinekledingstuk dat de mode en zelfs de cultuur van de twintigste eeuw veranderde, al had de zeemacht hierbij de hulp van de Amerikanen nodig.

Het wollen T-shirt van de marine, dat bij de hals een knoopsluitinkje had en mouwen tot de elleboog, hoorde sinds 1899 als 'trainingshut' [20] tot het standaard uniform bij de Amerikaanse marine. Toch was dit kledingstuk niet nieuw, want al in de achttiende eeuw hadden soldaten een soort T-shirt, dat ook van wol was geweven, als hemd gedragen. In 1913 werd het witte T-shirt voor het eerst door de U.S. Navy gedragen. Dit T-shirt had een wijdere hals zonder knoopsluiting en korte mouwen. Het leek al sterk op het hedendaagse T-shirt. Het werd gemaakt uit gebreide katoen, in plaats van wol, waardoor het heel gemakkelijk zat en transpiratievocht goed absorbeerde.

Door het draagcomfort werd het T-shirt niet alleen populair bij matrozen, maar ook bij de Amerikaanse soldaten en later bij iedereen. De onoverwinnelijke uitstraling van de Amerikaanse soldaat tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft er zeker in hoge mate toe bijgedragen dat het T-shirt het kledingstuk van de afgelopen eeuw werd.

Iedereen heeft er wel een paar, ze zijn er voor iedere portemonnee en voor iedere gelegenheid. Men draagt het T-shirt als sportkleding, werkkleding of hemd. Het is gratis, goedkope of juist peperdure 'leisure-ware'. Het verandert de drager in een wandelende reclamezuil, in eenheidsworst of in een zinderend sexsymbool. Het kledingstuk werd immers het toonbeeld van mannelijkheid toen Hollywoodsterren als Marlon Brando in *A streetcar named Desire* en James Dean in *Rebel without a cause ...het strakzittende en zelfs gescheurde witte T-shirt een verpletterend en onontkoombaar erotisch aura gaven*. [21] Hetzelfde deed Brigitte Bardot voor vrouwen. Iedereen vergat na haar pronte verschijning terstond de militaire oorsprong van het T-shirt. Deze werd hooguit door de militaristische helden uit actiefilms als Arnold Schwarzenegger en Sylvester Stallone weer in de herinnering geroepen, alhoewel ook hier de legerlook moet strijden met de erotische uitstraling van hun perfecte lichamen. In ieder geval zullen de meeste

T-shirt dragers zich niet bewust zijn van de historische herkomst van dit comfortabele kledingstuk.

Hetzelfde kan gezegd worden van de wollen dufflecoat die in 1896 bij de Britse Royal Navy voor geschreven werd voor de bemanning van de nieuwe open-deks torpedoboten. De dufflecoat is een rechte, kuitlange jas met capuchon, zijsplitten, opgestikte zakken en een houtje-touwtjesluiting (afb.6). Historici menen dat het model is afgeleid van de negentiende-eeuwse Poolse rok, die op zijn beurt weer afstamt van de veel oudere Noord-Afrikaanse bournous.[22] Het woord 'duffel' verwijst naar de dikke wollen duffelse stof, die genoemd is naar de plaats Duffel in de provincie Antwerpen waar tot in de zeventiende eeuw een bloeiende textielnijverheid was die deze stof produceerde. De dikke stof beschermde tegen weer, wind en water en zorgde ervoor, samen met het draagcomfort, dat de dufflecoat een klassieker zou worden die nauwelijks meer weg te denken is uit de mode.

Niet alleen bleef de Britse marine de jas gedurende de Eerste en Tweede Wereldoorlog als zogenaamde 'waakjas' dragen, maar nadat de overschotten in 1946 gedumpt waren, liepen ook de burgers in alle opzichten met deze jas weg. In Nederland werd hij na de Tweede Wereldoorlog bekend als montycoat, liefkozend genoemd naar de populaire veldmaarschalk Montgomery die de jas bijna altijd scheen te dragen (afb. 7).

Modejournaliste Pauline Terreehorst gaf een rake typering van dit kledingstuk, dat de meesten in deze hoedanigheid onmiddellijk zullen herkennen: *...De jas werd bijzonder geliefd bij de naoorlogse generatie die niet net als hun vaders popeline regenjassen en tweed auto-coats wilde dragen. De montycoat werd de uitdrukking van verzet tegen een geregeld en verburgerlijkt Ieven...De simpele houtje-touwtjesluiting geeft de montycoat een natuurlijk, antimodisch element. Hij werd daardoor de ideale uitdossing voor buitenmannen en -vrouwen, het padvinderstype zeg maar, en wereldvreemde intellectuelen.*[23] Met name onder studenten in de zestiger en zeventiger jaren werd de jas bijzonder geliefd en ook vandaag de dag wordt deze jas nog veel verkocht, zij het in modieuze en kleurrijke varianten. Nog maar weinig herinnert aan de militaire oorsprong. Wie het waagt de jas in de oorspronkelijke beige of blauwe kleur te dragen, valt als een a-modieus mens door de mand. De montycoat is bij ons zo'n begrip geworden, dat het nauwelijks voor te stellen is dit kledingstuk verder teruggaat in de geschiedenis dan de geliefde veldmaarschalk Montgomery.

Khaki en camouflage

Eén van de belangrijkste negentiende-eeuwse mode-invloeden die vandaag de dag zeker niet meer uit het modebeeld is weg te denken, is de kleur khaki[24] en de daaruit voortvloeiende camouflage, die we te danken hebben aan de in India gelegerde Britten. Over het ontstaan van de kleur gaan verschillende verhalen de ronde, het een wat romantischer dan de ander. Sommigen menen dat het wassen van witte stof in de Ghanges deze kleur opleverde. Anderen verhalen dat de kleur in 1846 door een officier van Britse Oost-Indische Compagnie geïntroduceerd werd toen hij zijn regiment verkenners in zandkleurige katoenen kleding stak die hij speciaal voor de dienst had laten verven. Eind veertiger jaren van de negentiende eeuw richtte Harry Lumsden de Queen's Own Corps of Guides op voor militaire en politieke doeleinden in Punjab.[25] In deze tijd werd de uniformering van de Bengal Irregular Cavalry overgelaten aan de leidinggevende commandant. Lumsden *...conceived the highly unorthodox notion that a tight starlet tunic with a high stock was not the most suitable garment in which to wage war in the plains of the Punjab in the hot weather* en daarom besloot hij *(to) do them all brown.*[26]

Geïnspireerd door de kleding van de Punjab Irregular Force die ter camouflage met plantaardige mazari geverfde kleding droeg in een valse grijze kleur, kledde hij in 1846 zijn mannen o.a. in

een jak en pyjama-achtige broeken uit mazari-grijze grove katoen, tulbanden en gewatteerde katoenen overjassen.

In december 1849 kwamen de 'Mudlarks', zoals de Luides genoemd werden voor het eerst in khaki in actie op het slagveld en dat bleek een groot succes. Sir Charles Napier, de leidinggevend commandant zei Yes, it's not a bad colour for work[27], alhoewel de Europeanen er nog aan moesten wennen, getuige de bijnaam 'Diny Shirts' die zij eraan gaven. Een Engelse dame die het 75e regiment in khaki zag, concludeerde Those dreadful-looking men must be Afghans.[28] Het Britse leger nam khaki ten tijde van de Grote Mouterij in India in 1857-1859 over, waar de kleur zijn dienst bewees. Hun witte kleding werd met modder, koffie, thee, zwarte en rode inkt, kerriepoeder en al het andere dat voorhanden was bruin geverfd .[29]

Na de Mouterij keerde men terug naar het witte uniform, maar khaki bleef telkens weer zijn succes bewijzen op het slagveld. Zodra er strijd geleverd moest worden werd het witte uniform khaki geverfd.[30] Het zou echter tot 1896 duren voordat het khaki-kleurige uniform voorschrift werd, en dan nog alleen voor de diensten overzee. Andere Europese koloniale machten voerden in navolging van Groot Britannië, ook khaki tropenuniformen in voor hun troepen in den vreemde.

De Britten voerden in 1902 als eersten het khaki in voor alle regimenten - ook die in het moederland zelf. Andere landen zouden snel volgen met khaki of een veldgrijze variant. De kleur was geschikt voor een gevechtspak en bovendien werd de vervaardiging veel goedkoper dan die van de oude uniformen.

Het ontstaan van camouflagepatronen vloeide voort uit het gebruik van khaki en veldgrijs. Toch was er nog een heel andere invloed. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gevlekte camouflage toegepast om artilleriegeschut, tanks, vliegtuigen en boten samen te laten smelten met hun omgeving. Aanvankelijk koos men alleen voor khaki, maar men ontdekte dat door meer kleuren toe te passen de vorm van het object minder zichtbaar werd. In de periode 1914-1918 werd de camouflage echter nog niet toegepast op uniformen. Alleen de Duitse stormtroepen beschilderden hun 'Stahlhelm' met camouflagepatronen om minder zichtbaar te zijn als zij boven de loopgraven uitstaken.[31] Na de oorlog bestudeerden diverse landen, waaronder de Verenigde Staten, Italië en Frankrijk, de mogelijkheid om camouflage toe te passen op de uniformering en ander militair materiaal. Het waren echter de Duitsers, met name de Waffen-SS, die voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog gedrukte camouflage in zijn meest gevarieerde vormen op grote schaal toepasten.[32] Het succes van de Duitse uniformering maakte dat ook de Amerikanen, Britten, Russen en Italianen op camouflage overgingen, waarbij ieder zijn eigen patroon ontwikkelde. Na de Tweede Wereldoorlog werd het scala aan patronen zo uitgebreid dat er vandaag honderden verschillende soorten bestaan. Men verzucht wel eens dat met de invoering van khaki rond 1900 definitief een einde kwam aan het meest kleurrijke tijdperk in de geschiedenis van het uniform. Natuurlijk is deze opmerking als men hem letterlijk neemt terecht, maar wie openstaat voor camouflage ziet dat er toch nog veel te beleven valt. Camouflage heeft namelijk niet alleen te maken met niet op willen vallen in een vijandige omgeving. Camouflage heeft ook te maken met een nationale identiteit, maar dat was nooit de opzet. Zodra er een nieuw land met een nieuw leger ontstaat, ontstaat er ook een nieuw camouflagepatroon, waarin men bij wijze van spreken het hele geografische conglomeraat, van ijsvlakte tot oerwoud, kan aflezen. Dit nog afgezien van allerlei opvallende toevoegingen die aan het camouflagepak worden aangebracht en daarmee als het ware het oorspronkelijk bedoelde effect weer te niet doen. In die zin heeft 'camo' de plek van de kleurrijke uniformen ingenomen.[33] Wie erop studeert kan in het camouflagepatroon het land van herkomst ontdekken.

Het uniform, of het nu rood, wit, blauw, khaki of gecamoufleerd was, bleef echter invloed op de mode uitoefenen. De kleur khaki werd in de burgermode aanvankelijk alleen overgenomen voor safari- en tropenkleding. Ook vandaag gaan khaki en reizen veelal hand in hand. Khaki is een vrij neutrale onbesmettelijke kleur waarop het stof en het vuil dat reizen nu eenmaal met zich mee brengt nauwelijks te zien zijn. Zeker in een lichte variant brengt katoenen khaki verkoeling en de militaire snit die bij deze kleding hoort draagt gemakkelijk. (afb. 8) Behalve deze vooral praktische verklaring van tropenkleding, speelde ook de koloniale militair een grote rol in de ontstaansgeschiedenis. Tijdens het negentiende-eeuwse kolonialisme maakten veel wetenschappers, amateur-geleerden en missionarissen uit naam van de geneeskunde, antropologie en godsdienst ontdekkingsreizen naar de meest verre oorden om aldaar schedels, lippen en neuzen te meten, proeven te doen en zieltjes te winnen. Op hun reizen dwars door het oerwoud en andere onherbergzame gebieden kregen de onderzoekers militaire bescherming, niet alleen tegen gevaarlijke dieren en de andere onvermoede gevaren van de jungle, maar ook tegen de 'wilde' wiens leven en habitat door hen werd verstoord. De reizigers droegen veelal de kleding van hun militaire begeleiders.[34] Het velduniform was immers praktisch en gaf de drager een ongenaakbare uitstraling. In de loop van de tijd verwerd het uniform door snitveranderingen die het gemak ten goede kwamen, tot safarikleding - safari is Arabisch voor reis. In de koloniale tijd speelde de safari in de zin van de jacht op groot wild, ook een rol bij de evolutie van safarikleding uit het velduniform.

Gedurende de gehele twintigste eeuw was khaki op grote schaal ook in de meer militaire burgermode terug te vinden, waarbij reizen, maar ook films als Tarzan of de Gouden Leeuw (1928/ en De Tuin van Allah (1935/36) met Marlene Dietrich veel invloed hadden. Rond de Tweede Wereldoorlog werden er als teken van de tijd mantelpakjes en blouses in militaire snit uit khaki vervaardigd. Het zwaartepunt van modieuze khaki en zeker van de camouflage ligt echter in de laatste helft onze eeuw. In 1967 ontwierp Yves Saint Laurent een collectie, geïnspireerd op Afrika. De Nederlandse ontwerper Edgar Vos bracht in 1984 een kledinglijn uit waarvoor de uniformen van het Vreemdelingenlegioen model had gestaan (afb. 9). In de laatste decennia van de twintigste eeuw pasten mode-ontwerpers als Gianni Versace en John Bartlett camouflage uitgebreid toe op designkleding. De straatmode volgde dit beeld met goedkopere versies die door de commercie op de markt werden gebracht. De safari- en tropenkleding is nog steeds niet weg te denken uit menige kledingkast. Het tropenpak verschaft de drager een gevoel van ongebondenheid en de uitstraling van de stoere avonturier uit de Camelreclame. Dat zowel de kleding als het reizen van deze 'outdoor-man' een voortvloeiende zijn uit het negentiende-eeuwse koloniaal-militaire verleden, is vergeten geraakt.

'Combat chic'

De Verenigde Staten van Amerika waren sinds 194 in de Vietnamoorlog verwickeld. De Vietnamoorlog heeft veel invloed op de Amerikaanse samenleving gehad. Terwijl de rechtvaardiging van de oorlog voor veel Amerikanen twijfelachtig was, vielen er in naam van de democratie steeds meer slachtoffers. In de jaren zeventig leidde de onvrede over de Vietnamoorlog tot stormachtige protesten. De oorlog had ook een ongekende uitwerking op de cultuur. Protestliederen, tv-series als M.A.S.H.[35] en films als The Deerhunter maakten dat iedereen met de Vietnamoorlog geconfronteerd werd.[36] Jongeren gingen legerkleding dragen uit sympathie vóór en identificatie met de jongens die gedwongen werden te vechten voor democratie in een vreemd land; anderen juist omdat zij tegen deze, in hun ogen zinloze, oorlog waren.[37] Voor- en tegenstanders hulden zich in 'heavy-duty' dienstkleding als camouflagejassen, gevechtsbroeken en soldatenkistjes. Men had er de prachtigste namen voor:

'combat chic', of 'battlefield beaux'. Het is op zich een heel opmerkelijk fenomeen dat de jonge mannen die koste wat kost niet voor hun nummer op wilden komen, kleding droegen die zij ideologisch gezien niet steunden.[38] Dit had waarschijnlijk te maken met het feit dat na de Tweede Wereldoorlog de Amerikaanse militair door zijn in de media gecreëerde beeld, in populariteit toenam.

Toen zij naar het onderdrukte Europa kwamen, vertegenwoordigden de soldaten namelijk de Amerikaanse droom van vrijheid en gelijkheid, zoals deze op het filmdoek werd gefêteerd. Zij bevrijdden Europa, brachten chocolade, sigaretten en nylonkousen mee en spraken het Amerikaanse accent dat men van de Hollywoodfilms kende.[39] Was het een wonder dat zij een Amerikaans stempel op de Europese samenleving drukten en een militair stempel op de mode? In de media nam de militair meer en meer de idoolfunctie over van de cowboy. In plaats van gevechten met Indianen, kwamen gevechten met ideologische vijanden als de Duitsers en de Viet Cong.[40] Waarschijnlijk kozen de anti-oorlogsactivisten ten tijde van de Vietnamoorlog voor een stukje imago in een land waar mannelijkheid meer en meer gekoppeld werd aan het opkomen voor je nummer. Zij kozen de buitenkant, het militaire uiterlijk, terwijl de kern ervan, de dienstplicht, werd verworpen. Deze voorkeur voor dumpkleding werd eind zeventiger, begin tachtiger jaren gevoed door Hollywoodfilms als *The Deerhunter* en *Apocalypse Now*. Dergelijke films huldigden de Vietnamveteranen, óf toonden de nieuwe held, de outlaw, de eenling in zijn strijd tegen het kwaad. *Rambo*, *Terminator*, *The A-team*, leverden gekleed in gevechtsuitrustingen die door iedere dumpstore geleverd konden worden, een grote bijdrage aan het straatbeeld van de laatste decennia van de twintigste eeuw. In een maatschappij die steeds harder en gewelddadiger werd, leek gevechtscleding bovendien de enige passende uitrusting voor zowel de strijdlustige, als voor de vredelievende te zijn. Wanneer we de laatste decennia van onze eeuw bekijken, worden we veelvuldig geconfronteerd met terreuracties, gijzelingen, oorlogen, wapenwedlopen en fundamentalisme. Het is dan ook niet vreemd dat de mode zich door het uniform laat beïnvloeden en dat de actualiteit in de kleding door klinkt.

Strijd, statement en status

Jongeren kopen hun mode bij de dump, zij die zich meer kunnen permitteren kleden zich in 'designercamo' (afb. 10). En dan is er nog de grote groep burgers die zich kleedt in de tegen weer en wind bestendige sportieve klassiekers van Burberry en Aquascutum. Terecht zou het erop kunnen lijken dat de burger zich wapent tegen het leven. De stoere 'knife-proof urban guerilla-look' zal jongeren in achterstandswijken inderdaad een raak-mij-niet-aan-uitstraling geven en daarmee het gevoel van veiligheid en strijdbaarheid. Een klassieke trenchcoat geeft de zakenman de degelijke en betrouwbare uitstraling die hij nodig heeft bij zijn survival in de financiële wereld. Combatbroeken en gecamoufleerde jassen zijn voor sportievelingen uiterst praktisch en maken van hen vrijbuiters. En dan zijn er nog de jongeren die gevaarlijke ideeën koesteren en met 'bomberjacks', soldatenkistjes en andere dumpartikelen, nazi-tekens, racistische slogans en kaal geschoren hoofden, in het gunstigste geval het militaristische van hun gedachtegoed willen onderstrepen. In onze nieuwe multiraciale maatschappij, waarin werkloosheid, werkende vrouwen en vreemde volkeren de eigenwaarde van dit soort 'echte kerels' aantasten, is dumpkleding ... *een tweedehands viriliteit, een surrogaat identiteit...(die gemakkelijker) te verkrijgen is dan een lichaam met de fascistische perfectie als dat van Arnold Schwarzenegger*. [41]

De meeste burgers zijn zich echter van de militaire oorsprong van hun kleding niet bewust. Zij dragen militaire mode dan ook niet om een *Rambo IV* te worden, maar omdat het comfortabel is of omdat zij het mooi vinden. Veel jongens kleden zich met dumpartikelen omdat het 'gewoon

stoer' is. De meeste meisjes staan ook niet stil bij de betekenis van hun 'urban guerilla-look' als zij hun roze of blauwe camouflagebroeken combineren met voor de dienst totaal ongeschikte gympen met plateauzolen. Zij vinden hun camouflage gewoon 'te gek'. Het is mode en niet meer dan dat.

En zo is het in het verleden ook geweest. Veel ontwerpers gebruikten raglanmouwen, 'brandenbourgs' en zelfs ritsen zonder de militaire oorsprong te kennen. Anderen zullen zeker beïnvloed zijn door de dreigingen van de tijd en op cruciale militaire momenten hun ontwerpen met bijvoorbeeld epauletten en distinctieven hebben aangepast. In ieder geval had de modewereld er oog voor dat landmacht, luchtmacht en zeemacht over het algemeen uitstekend gekleed gaan. Zolang er strijdkrachten zijn, zullen modeontwerpers de ontwikkeling van het uniform nauwlettend volgen.

Noten

1. Deze invloed werd met name door modehistorici van de oude stempel aan de huurlingen toegeschreven. Hedendaagse modehistorici trekken deze stelling in twijfel, daar de splittenmode nagenoeg tegelijkertijd, zo niet eerder bij de burgerkleding opgang maakte. De decoratieve splittenmode werd in de tachtiger jaren van de vijftiende eeuw al door de Italiaanse stadsadel gedragen; de functionele splitten werden in het derde kwart van de vijftiende eeuw al toegepast.
2. C. McDowell, *The man of fashion: peacock males and perfect gentlemen* (Londen 1997) 32.
3. H. Ringoir, 'Het Jassenboekje' in: *Armamentaria*, 4 (1969) 48.
4. J. Mollo, *Military Fashion: A comparative history of the uniforms of the great armies from the 17th century to the First World War* (Londen 1972) 22.
5. Mollo, *Military fashion*, 22.
6. Ringoir, 'Het Jassenboekje', 48.
7. Aan de Oost-Europese oorsprong van de 'justaucorps' herinnert ook de benaming 'justaucorps à la Polonaise'.
8. I. Loschek, *Reclams Mode- & Kostumlexikon*. (Stuttgart 194) 275. De benaming 'kazak' is afgeleid van Kazakstan en is derhalve ook een verwijzing naar de OostEuropese oorsprong van dit kledingstuk.
9. Loschek, *Reclams Mode- & Kostumlexikon*, 134.
10. Mollo, *Military Fashion*, 49.
11. I.T. Schick (red.), *Battledress: Uniformen van 1700 tot heden*. Zutphen 1979) 77.
12. McDowell, *The man of fashion*, 78.
13. Zwaluwnesten zijn schouderversieringen met afhangende franjes.
14. F. Wilkinson, *Battle Dress. A Gallery of Military Style and Ornament*. Londen 1970) 137.
15. B. Agnew, 'Forces in Fashion. Military & Naval Influences on Civilian Fashion' in *Glenbow*, (1994) z.p.
16. Agnew, *Forces in Fashion*, z.p.
17. Gabardine werd in 1879 door Thomas Burberry gepatenteerd. Hij vervaardigde de stof uit katoenen garen dat waterdicht werd gemaakt, dicht werd geweven en vervolgens nogmaals waterdicht werd gemaakt. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1917, toen de stoffen in Engeland gerantsoeneerd werden, gaf Burberry de vervaardigingsrechten van gabardine op, maar hij behield wel de merknaam.
18. G. O'Hara, *Mode Encyclopedie. Van 1840 tot de jaren '80* (Houten 1989) 50.
19. McDowell, *The man of Fashion*, 128.
20. De afkorting 'T-shirt' staat voor 'training-shirt'. Later werd de benaming gebruikt als verwijzing naar de eenvoudige T-vorm van het kledingstuk.
21. P. Terreehorst, *Het seizoen. Een Modeboek* (Amsterdam 1993) 61.
22. Loschek, *Reclams Mode- & Kostumlexikon*, 168.
23. Terreehorst, *Het Seizoen*. 51.
24. Het woord 'khaki', 'khakee', 'kharkee' of 'kharki' is afgeleid van het Hindoestaanse 'khak', dat 'stof' betekent; in het Perzisch betekent het woord naast 'stof' ook 'aarde'.
25. Mollo, *Military Fashion*, 211.
26. Mollo, *Military Fashion*, 211.
27. Het eerste reguliere Britse regiment dat khaki droeg was het 74th regiment tijdens de 8ste Kaffir oorlog van 1851-52.

28. T. Newark, Q. Newark, J.F. Borsarello, *Brassey's Book of Camouflage* (Londen 1996) 14.
29. Schick (red.), *Battledress*, 145.
30. Tijdens de veldtocht naar Abyssinië in 1868, de veldtochten in India en Birma, de Boerenoorlog van 1880-81 waarvoor de troepen uit India afreisden en bij gevechten in Soedan (1884-85) bleek khaki een succes. In 1884 werd een officieel khaki servicedress ingesteld voor de troepen in India.
31. Newark, *Brassey's Book of Camouflage*, 15.
32. Newark, *Brassey's Book of Camouflage*, 20-23.
33. Newark, *Brassey's Book of Camouflage*, 36.
34. I. Losdrek, 'Von der Kolonialuniform zum Safari-look' in: *Waffen- und Kostumkunde*, nrs. 1 en 2 (1993) 138-40.
35. De serie M.A.S.H. was gesitueerd in Korea, maar refereerde overduidelijk aan de oorlog in Vietnam.
36. J. Herald, *Mode uit de zeventiger jaren* (Gilze 1995) 9.
37. McDowell, *The man of Fashion*, 149.
38. Eenzelfde verschijnsel deed zich voor in de zestiger jaren toen in Engeland de jeugd zich, nadat de Beatles zich voor hun Sergeant Pepper's Lonely Heartclub Band in Chelsea uniformen gestoken hadden, en masse op de gardeuniformen of de uniformen van de Chelsea gepensioneerden stortte. Sommige popmuzikanten uit de zestiger jaren kleedden zich in uniformen vanwege het militaire 'esprit de corps'. Het gaf een gevoel van kameraadschap. Zoals echter uit zoveel foto's blijkt werd het militaire uniform door artiesten ook gedragen om juist dat te ondermijnen waar het uniform voor stond: het gezag. Gecombineerd met gouden kettingen, kanten blouses of rastahaar verliest het uniform immers onmiddellijk zijn autoritaire uitstraling.
39. McDowell, *The Man of Fashion*, 117.
40. McDowell, *The Man of Fashion*, 150.
41. McDowell, *The Man of Fashion*, 193.